

NAİMÂ TARİHİ'NİN YAZMA NÜSHALARI HAKKINDA

M. Münir Aktepe

Naîmâ Tarihi'nin muhtelif nüshalarına dâir araştırmalar . Vak'a-nüvis Mustafa Naîmâ efendi, Osmanlı müverrihleri içinde kuvvetli üslûbu, canlı tasvirleri ile büyük bir şöhet kazanmış ve «*Ravzat al-Huseyn fî Hulâşat Ahbâr al-Hâtiqîn*» adını verdiği tarihi, bir zaman bütün münevverlerin lezzetle okudukları başlıca kitablardan biri olarak kütüphâneleri tezyin etmekte bulunmuştur. Kısaca *Naîmâ Tarihi* diye tanılan bu eserin sık sık tesadüf ettiğimiz yazmalarını bir tarafa bırakalım, eski tarihlerimizin tab'ı mes'elesinde ender bir hâdise olmak üzere onun dört def'a basıldığını¹ hatırlamak bile müverrihimize verilen kıymeti isbata kâfidir. Bilhassa XVII. asır Osmanlı tarihi için belli başlı bir kaynak gibi istifade edilen, fakat XVIII. asır bidayetinde ve muhtelif me'hazlara baş vurmak suretiyle yazılmış bir eser olan *Naîmâ Tarihi*'ni, üzerinde derin araştırmalara lâayık bir te'lif telâkki etmekte hata yoktur zannındayız; zira eserin hakıykî kıymetinin ancak bu araştırmalar neticesinde ortaya çıkacağına inanıyoruz.

Bu hususta muhtelif cihetlerden yapılacak bir çok işler arasında ilk hatıra gelenler, eserin tenkıydli bir tab'ını² vücuda getirmek ve sonra onun me'hazlarıyla bu me'hazlardan istifade derecelerini araştırmak ve bu işe girişmeden evvel kütüphânelerimizdeki yazma nüshaları tedkiyk etmek gibi mes'eleler olabilir.

Naîmâ Tarihi'nin, ileride yapılması icâbeden tenkıydli tab'ına, tâbir câiz ise bir nevi' başlangıç olmak üzere, onun matbu'larından başka bütün yazmalarını gözden geçirmek ve bunları birbirleriyle mukayese et-

¹ Birinci tab'ı İstanbul 1147; ikinci tab'ı İstanbul 1259; üçüncü tab'ı İstanbul 1280; dördüncü tab'ı İstanbul 1283.

² Ma'lûm olduğu üzere eski tabi'lar, tek bir yazma esas tutularak yapıldı. *Naîmâ Tarihi*'nin ilk tab'a, diğeri üç tab'ına esâs ittihaz edilmiştir.

mek lâzım geleceğini söylemeye bile hacet yoktur. Bundan başka Nai mâ'ya dâir yazılan yazıları mümkün mertebe toplamak ve eseri hakkında mevcut malûmatı da göz önünde bulundurmak icâbeder³.

Seminer çalışmalarımız esnasında bu mevzu' üzerinde durulurken bizde elimizden gelen gayreti sarfederek, *Naîmâ Tarihi*'nin İstanbul kütüphânelerinde halen mevcut 40 dan ziyade nüshasını, bilhassa başlangıç ve hâtıme nokta-i nazarından gözden geçirmeye; ayrıca, müellif ve eseri hakkında yazılan makaleleri de tetkîyke çalıştık. Derhal söylemek lâzımdır ki şimdiye kadar bu hususta yaptığımız araştırmalar, ancak umûmi mahiyette olup, Naîmâ'nın, muazzam eserini, bütün nüshalarını her bakımdan karşılaştırmak suretiyle tetkîyk, senelere mütevakıf bir iştir.

Bizim üzerinde çalıştığımız nokta evvelâ, müellifin eserini hangi tarihten başlattığı keyfiyetidir. Umûmiyet itibâriyle *Naîmâ Tarihi*'nin 1000 senesinden, 1070 senesine kadar olan vekayi'i ihtiva ettiğini biliyoruz. Matbu' nüshalar gibi yazmaların da büyük bir kısmı bu tertip üzredir. Fakat bazı kayıt ve işaretler, Naîmâ'nın, eserini bidayette daha başka türlü tertip ettiğini, başlangıç senesinin bilinen seneye uygun olmadığını göstermektedir.

Naîmâ Tarihi'nin ekser nüshalarının 1000 tarihinden başlamasına mukabil, şimdilik bildiğimize göre üç nüshası (Bayezid Umumî kitaplığı, No. 4917; Topkapı-sarayı Revan kitaplığı, No. 1169; Hazine kitaplığı, No. 1332), mukaddeme bakımından bazı farklardan ma'da, vakayi'i 1000 senesinden değil, 982 tarihinden başlatmakta ve bu suretle 18 senelik fazla vuku'âtı ihtiva etmektedir⁴. Yukarıda adı geçen üç nüshadaki mezkûr başlangıçtan ma'da, Naîmâ'nın, şeyhülislâm Feyzullah efendi vak'asına dâir *Risale*'sinin mukaddemesindeki bir

³ Bu hususta meselâ bak: Mehmed Sa'id (Şehrî-zâde), Nev-peyda, (Bu eserin telhis suretiyle yazılmış bir nüshası Üniversite kütüphânesinde, Türkçe yazmalar kısmı 3291 numaradadır).

Râşid, *Tarih*, İst. 1282. c. II, s. 533.

Mehmed Atâ, *Enderûn Tarihi*, İst. 1293, c. III, s. 36.

Cemaleddin, *Âyine-i Zürefa*, İst. 1314.

Ahmed Refik, *Âlimler ve San'atkârlar*, İst. 1224, s. 256 v.d.

F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927.

F. Babinger, *Naîmâ*, *Encyc. de l'Islâm*, p. 896/97.

Ali Cânib, *Naîmâ Tarihi*, İst. 1927.

⁴ Millî Eğitim Bakanlığının neşretmiş olduğu «İstanbul kütüphaneleri, Ta-

kayıt da fikrimizi takviye etmektedir. İşte üzerinde durmak istediğimiz husus *Naîmâ Tarihi* nüshalarının bilâistisna 1000 senesinden değil, ba'zılarının 982 tarihinden başlamış olması ve esas metin itibâriyle müellifin eserini başlıca iki muhtelif nüsha halinde tertip eylemiş bulunmasıdır.

Evvelâ *Feyzullah efendi risalesi*'nin mukaddemesindeki kaydı gözden geçirelim.

«...Bu dâ'î-i fakıyr Mustafa Naîm-i hakıyr devlet-i ebed-peyvend-i Osmanî tevârihin müte'âddid müsveddelerinden beyâza çeküp nice fevâid-i celîle ilhâkiyle tertîb ve tekmîl edüp dokuz yüz seksen iki târîhinden bin altmış beş senesine dek olan vekaayi'î câmi' müdevven bir nüsha-i lâtîfe tahrîr olunmuş idi...»⁵. Bu kayıt, Ahmet Refik bey'in⁶ dahi temâs ettiği veçhile, bir çok tettebbu' erbabının gözünden kaçmamış ise de, ihtimal bunu isbat edecek bir vesika bulamadıkları, için, üzerinde şimdiye kadar işliyememiş oldukları kanaatındayız.

İbrahim Müteferrika gibi okumuş bir nâşirin, mukaddemesinde, *Feyzullah efendi vak'ası* risalesi'ndeki kayıt ile, *Tarih*'in, bin senesinden başlamasının husule getirdiği tenakuzu izâle edecek bir izahatın bulunmamış olması da dikkati çekiyor. Fakat bugün artık bu şüphe tamamen zâil olmuş bulunmaktadır. Zira yukarıya aynen dercettiğimiz kayıt ile birlikte, Bayezid umumî kitaplığı'nın 4197 ve bilhassa Topkapı-sarayı Revan kitaplığının 1169, Hazine kitaplığının 1332 numaralarında kayıtlı bulunduğunu gördüğümüz nüshaların 982 tarihinden başlaması, mezkûr husustaki, yâni *Naîmâ Tarihi*'nin hakıykatın 982 den başlayıp başlamadığı yolundaki araştırmalarımızı müsbet şekilde neticelendirmiş ve *Naîmâ Tarihi*'nin ba'zı nüshalarının 1000 değil, 982 senesinden itibâren başladığını vâzıh olarak meydana çıkarmıştır.

Naîmâ Tarihinin tetkikine dâir. Bu husûs bizim üzerinde durmamız icâbeden mevzu'a dâhil değilse de, 18 senelik vuku'atın, hangi tertip *Naîmâ* nüshalarında bulunduğunu söyleyebilmek için bu mes'ele hakkında, hiç olmazsa şekil bakımından ba'zı müşahedelerimizi kaydetmeyi faydalı bulduk.

Bugün bizim görebildiğimiz elde mevcut *Naîmâ Tarihleri*'ni tet-

rih-Coğrafya yazmaları kataloğları isimli eserde, *Naîmâ Tarihi*'nin hicrî 1000 senesinden itibâren başladığı mukayyed olup, diğer hususta hiç bir ma'lûmat verilmemiştir. Bak: fasikül II, İst. 1944.

⁵ Mustafa Naîmâ, *Tarih*, İst. 1147, c. II, zeyl s. 1.

⁶ Ahmed Refik, *Âlimler ve San'atkârlar*, İst. 1924, s. 257 v.d.

kiyk etmek için bir tasnife tâbi tutmak icâbederse, onları mukaddeme⁷ ve asıl metindeki malûmatın tertibi bakımından, üç guruba ayırmak lâzımdır diyebiliriz.

I — Topkapı-sarayı Revan kitaplığı 1169 numarada mukayyet olan nüsha;

II — Bayezid umumî kitaplığının 4917 numarasile, Topkapı-sarayı Hazine kitaplığının 1332 numarasında kayıtlı olan nüshalar.

III — Diğer bütün yazma ve matbu' nüshalar.

Bu üç guruptan birincisini teşkil eden tek nüsha *Naîmâ Tarihi*, Topkapı-sarayı'nın Revan kitaplığında, 1169 numarada mukayyettir. Tâlik yazı ile her sahifesi 31 satır üzerine tanzim edilmiş bulunan bu eserin, müstensihî ve istinsah tarihi hakkında bir kayda tesadüf olunmamıştır. 18 inci varaktaki esas metne âit kısmın baş tarafında bulunan müzehheb bir tacı müteâkıp, son varaka kadar bütün sahife kenarları altın yıldız çerçevesindedir. Mukaddemeye âit kısmın başından birinci varak noksandır.

Eser: Mukaddeme ve esas metin olmak üzere başlıca iki kısma ayrılabilir. Her iki kısımda, gerek ikinci guruptaki nüshalara ve gerek üçüncü gurubu teşkil eden matbu' ve bunlara tevafuk eden yazmalara nazaran bir takım farklar arz etmektedir.

Mukaddemenin başlangıç kısmı, diğer bilûmum *Naîmâ Tarihleri'*ne uygunluk göstermekte ise de, orta kısmında: «Tezyl; Faslı sâni; Cevr-i vükelâ ve te'annüf-i ümerâ; Erbâb-ı seyf-i kalemin hallerine müte'âllik fâide» gibi serlevhaları ihtiva eden dört varaklık bir malûmatın, diğerlerine nazaran bu nüshada noksan olduğu görülür. Mezkûr nüshanın 31/A varakında bulunan ve «...Bir âkıyl ve rûşen-zamîrin hüsn-i tedbiriyle ibtidâ sefer gaalesi ber- taraf kılınup ba'dehu...» cümlesini müte'akıyp gelen:

«طبيعة الانسان لا يقبل النصح المبجرد والمنع المحض مالم تطهير سلطان العقل والاخلاق المرضية فيه» kelâmı misdâkınca ne kadar kahr-u zecrolunursa da haşyet-i vehmiyye kadar münfâil olmazlar. Halkın ekseri bir kuru âvâzeye ma'ıldir. İşittiğini söyler. Medh ü zemmin aslını bilmez. Redd ü kabûlün sebebin anlamaz. Köprülü Mehmed Paşa merhûmdan naklederler; iki âkıyl hıdmetkâr müttefik ül-kalb olsalar âmme-i âlemi efendilerine teshir et-

⁷ Mukaddemedeki tertip bakımından niçin üçe ayrılması lâzım geldiği husûsu, nüshalar arasındaki farklar izâh olunurken tafsil edilmiş olduğundan burada ayrıca yazılmamıştır.

meğe ve kezalik cümle halkı düşman edüp hâtırın tenfîr etmeğe kaadir olurlar demiş, vâkı-i hâl böyledir...» ifâdesinden sonra «...Sadede rücu' edelim...» denildiği halde; diğer iki gruba dâhil bilumûm nüshalarda; «...Tab'-ı kunû'ile tanzîm-i umûra şurû' buyurmak ile husûl-pezîr ola-gelmiştir...» denilmekte, ve mezkûr son cümleyi müteâkıyp, yukarıda zikrettiğimiz serlevhalar altındaki fazla parçalar gelmektedir. İşte bu kısımların birinci nüshada bulunmayışı bizce onun, diğerlerinden ayrı bir tertîb olarak telâkkî edilmesine âmil olmuştur.

İkinci ve üçüncü guruba dâhil bütün nüshalardaki mevzu'-ıbahs bu fazlalıktan sonra, tekrar «sadede rücu' edelim» denilen mahalden itibaren, yine bütün nüshalar arasında, yeniden bir iştirâkin husul buldu-ğu görülür.

Mevcut *Naîmâ Tarihi* nüshalarının mukaddemesinde, «sadede rücu' edelim» diye başlayan kısımdan itibâren olan bu birlik, birinci ve ikinci guruba dâhil nüshalar arasında, mukaddemenin sonuna ka-dar devam ediyorsa da, üçüncü buruba dâhil sâir bilumûm nüshalarda, sondan ba'zı kısımlar nokсандır. Meselâ matbu' nüshalarla, bunlara tevafuk arz eden yazmalarda, *Naîmâ Tarihi*'nin mukaddemesi:

«...Reis-i rif'at-enîs avdet edüp geldikten sonra Devlet-i aliyye tarafından İbrahim Paşa yalnız Nemçe tarafına elçiliğe me'mûr olup i'zâm ve iclâl ve irsâl kılındı... Bu vâkı'âtın tafâsîli târihin nihâyetin-de sene-i mezkûre vakayi'i zikr olunduğu mahâlde mufassalan zikr olunsa gerektir.

Cenab-ı rab ül-âlemin Pâdişah-ı rûy-ı zemîn hazretlerini bu mas-lahat-ı nâfi'a ile îbâd ve bilâdın refâh ve rahâtına bâ'is olmağa muvaf-fak kıldığı gibi mülk ve devletin nizâmına ve halel-pezîr olan umûr-ı saltanatın intizamına dahi mu'in ve nasîr olup müşkilât-ı mühimmât-da tesyîr hüsn-i tedbîr ile yâver ve dest-gîr olmak mes'ûldür...»⁸ şeklindeki

⁸ Bak: Müteferrika tab'ı, 1147; c. I, s. 35.

Burada nazar-ı dikkati câlip bir nokta vardır. Matbu' nüshada son cümle;

«...جناب رب العالمین پادشاه روی زمین حضرت تری بو مصلحت نافعہ ایله...»

diye başladığı halde, birinci ve ikinci guruba idhal ettiğimiz üç yazma nüshada:

«...جناب رب العالمین صدراعظم و دستور افخم حضرت ترینک وجود پرچودلری آفاتدن

بری ایدوب طول عمر ایله باقی ایلیه بو مصلحت نافعہ ایله عباد و بلادک رفاه و راحتنه باعت

اولندی. انشالله تعالی بو آسودهک وقتنده خلل پذیر اولان امورک تنظیمنه ده حسن تدبیر

ایتمکده توفیق حق یاور و ظهیر و تأیید سبحانی و معین و ظهیرلری اولمق مسئولدر...»

şeklinde yazılı olması, evvelâ yukarıda temas ettiğimiz vechile, matbu' ile yazmalar

cümleyle hitam bulduğu halde, birinci ve ikinci gruba dâhil üç yazma nüshanın mukaddemesinde, bu mânayı ifâde eden bir başka cümleden sonra; «Hıfz-ı sırr-ı devlet ve ketm-i umûr-ı saltanat; Tevfir-i hazâ'in ve fevâid, taklîl-i masârif ve zevâid...» gibi serlevhalar altında beş buçuk sahifelik bir fazlalık vardır⁹.

Maamafih mukaddemeler arasında, yukarıda beyan ettiğimiz farklılardan ma'da yine birinci ve ikinci gruba dâhil nüshaların mukaddemelerinde bulunup, üçüncü grupta bulunmayan yâni bugün sâdece *Naîmâ Tarihi* yazmalarının üç nüshasında olan ve «Fazl-ı zât ü kemâl-i müktesebeş. İlm ü irfân ve fırat ü edebeş; Şehr-i Zur muhafazasında iken Bebe (به) Süleyman muhârebe edüp münhezim ettikleri vak'adır; Sakız cezîresini istirdad buyurdıkları menkabe-i tayyibedir; Garâyib-i kerâmatdandır.» serlevhalarını taşıyan bahisler de vardır ki onları da zikretmeden geçmek doğru olmaz zannedirim¹⁰.

İşte mukaddemede görmüş olduğumuz mezkûr farklılardan sonra mevzu'-ibahs nüshanın esas metin kısmına gelince; bunu da ikiye ayırarak mütalâa etmek lâzımdır.

1 — 18 senelik, yâni 982-1000 seneleri arasındaki vuku'atı ihtiva eden sekiz varaklık kısım:

2 — 1000 tarihinden başlayarak 1065 senesine kadar gelen ve eserin asıl birinci cildini teşkil eden kısımdır¹¹.

arasında mevcut bulunan farkları vâzih olarak bize göstermekte, sâniyen mezkûr üç yazmada doğruca sadrıâzama dua edildiği halde, diğerlerinde «Pâdişâh-ı rûy-ı zemîne» dua edilmesi, mevzu'bahs yazmaların, «Amuca-zâde Hüseyin Paşa» zamanında yazılmış (1109-1114); veya onun zamanında yazılmış olan nüshalardan istinsah edilmiş olduğu kanaatını bizde uyandırmıştır.

⁹ Bak: Mustafa Naîmâ, *Tarih*, 15/A v.d. Topkapı-sarayı Revan kitaplığı, No. 1169.

¹⁰ Bu ve buna mûmâsil mukaddemeye âit fazlalıklarla, esas metne âit sâir yazma nüshalarda bulunan ba'zı hâşiyelâri, daha sonraki yazılarımızda neşretmek istediğimizden, şimdilik bu kısımları makalemize derceylemekten sarf-ı nazar ettik.

¹¹ Ma'lûm olduğu veçhile, *Naîmâ Tarihi*, iki ve altı cild hâlinde olmak üzere iki şekilde basılmıştır. Fakat her iki tabı' şekli de, müellifin bizzat bu tarzda yazmış olduğu bir nüshaya filân müsteniden değildir. Çünkü *Naîmâ Tarihi*'nin ba'zı nüshaları sonunda gördüğümüz:

«... مرحوم مورخ شارخ المنار زاده تاريخی مسوده دن تبیضه مأمور اولوب بيك تاريخندن بوسنه يکنجه تبیض و بوسياق اوزره فقيرانه بولجه ترتيب اي دوب حسن بيك زاده و فذلکه و پچوی وغير تاريخلردن ظفر بولدوغم فوايد دخی ضم و الحاق اولوب سعی

Mezkûr nüshaya âit esas metnin birinci kısmı, ikinci gruba dâhil iki nüshada, bâzı kelime farkları müstesna (bu farklar metnin neşri kısmında gösterileceğinden burada ayrıca misâllerle izâhına lüzum görülmemiştir), aynen bulunduğu halde; üçüncü gruba dâhil matbû ve yazmaların hiç birinde yoktur. Bu parçaya âit nüshalar arasındaki fark da kısaca bundan ibârettir.

İkinci kısım ise, yine ikinci gruba dâhil iki yazma ile uygunluk gösterdiği halde, üçüncü gruba dâhil, sâir bil'umum nüshalara nazaran, baş tarafında ba'zı cüz'î farklar arz etmektedir. Meselâ :

«Sebeb-i azl-i Ferhad Paşa: Meğer Erzen ür-Rum ahâlisi ol diyârda kışlamağa kalan yeniçerilere zulm ve teaddilerinden şikâyet-nâmeler gönderüp ref' olunmaların recâ etmişler. Ferhad Paşa dahi def'i zulümlerine kask ile anları ol diyârdan kaldurup der-i Devlet'e odalarına geleler deyu emr-i şerîf gönderüp mazmûn-ı emr Erzen ür-Rum halkının ma'lûmu oldukda cibilletlerinde merkûz olan şiddet takaazâsiyle bunlar tedârüklerini görüp kalkınca sabretmeyüp, fırsat ganîmetdir deyüp yeniçerilere hücum edüp aralarında mudârebe ve muhârebeye mü'eddî olup, bir kaç yeniçeri maktûl oldukda bakıyeri şehirden taşra olup bu vechile Erzen ür-Rûm halkının vezîr imdâdiyle kendülere olan şena'atlerin, mektûblarıyla odalarına ve zâbitlerine bildirdüklerinde bir gün sadrîâzam Ferhad Paşa divâna gelüp...»¹² şeklinde, yazmada (Topkapı-sarayı Revân kitaplığı No. 1169) mukayyed olan kısım; matbu' nüshalarda ve bunlara uygun yazmalarda şöyledir.

«Sebeb-i azl-i vezîr-i âzam Ferhad Paşa ve sadâret-i Siyâvuş Paşa: Mukaddema arz-ı Rum ahâlisi ol diyârda kışlayan nöbetçi yeniçerilerin zûlm ve te'addilerinden şikâyet mektûbları gönderüp ref'

عاجزانه ایله بو قدرجه صورت ویرلدی. قصوری دخی وار ایسه عندالعرفا مزور بیوریه بوندن صکره ۱۰۶۶ سنه سندن الی وقتنا هذا حدوث ایدن وقیع و امور دخی ضبط و تحریر اولنوب بشقهجه بر جلد اولق مصمم خاطر اولغله تفحص ایله ظفر بولدیغمز بعض دفاتر و بعض سفرلری و واقعهلری بیان ایدر جزوئر و تاریخ بجهل حفظ اولتمشدر...»

(Bayezid umumî kitaplığı, 4910 numaralı nüshanın hâtimesi.) ifâdesi, 1000 ilâ 1065 seneleri arasındaki vuku'atın, bir cildi teşkil ettiğini vâzih olarak gösterdiği gibi, İbrahim Müteferrika'nın, kendi ilâve etmiş olduğu mukaddemede, eserin suhuletle okunması ve kullanılması için, iki cild hâlinde basılmış olduğunu yazması da, bu cild tertibi şeklinin, yazmaları ile hiç bir alâkası bulunmadığını bize göstermektedir.

¹² Mustafa Naimâ *Tarih*, 25/B, Topkapı-Sarayı Revan kitaplığı No. 1169.

olunmaların ricâ etmişler. Ferhad Paşa dahi te'addîlerin def' için anları ol diyârdan kaldırup der-i Devlet'e odalarına geeler deyu emri şerîf göndermiş. Mazmûn-ı emri şerîf Arz-ı Rûm halkının ma'lûmu oldukda cibilliyetlerinde merkûz olan şiddet-i şekîme takazâsiyle yeniçeriler tedârüklerin görüp kalkınca sabretmeyüp fırsat ganîmetdir de-yüp emri âliye mağruren bilâ-imhâl ihracları için hücûm edüp yeniçerilere ta'n ve izdirâya başlarlar. Mücâdele ve müşâteme mâbeynlerinde mudârebe ve muhârebeye mü'eddî olup bir kaç yeniçeri düşüp bâkiyeleri şehirden taşra oldular. Vezîr-i âzam tarafından fermân-ı şerîf işâ'atiyle Arz-ı Rûm halkının kendülere olan şenâatların mektûblar ile odalarına ve zâbitlerine bildirdiler. Cumadelâhire'nin yirminci günü sadrîâzam Ferhad Paşa divâna gelüp...»¹³.

Bunlardan ma'da yine Revan kitaplığındaki yazmanın 26/A varakında olan diğeri bir bahsi, aynı nokta-i nazardan tetkîyk edelim. «... Vezîr-i cedîd Siyâvuş Paşa umûr-ı sadârete meşgul iken sene 1001 ihda ve elf duhûlünde ulûfe verirken yeniçerilere mevâcibleri temâmen verilüp, akçe yetişmeyüp iç hazîneden dahî imdâd olunma- mağla sipah ulûfesi..... tekmil olunmak üzere teklîf olundukda hayır noksan üzere ulûfe almazuz deyu sipah feryâd edüp divân-ı humâyuna gulûv etdiler, ve ol asırda rüşd ve tedbîr sâhibi nâdire-i akrân ve makbûl-i sultân baş defterdar Emîr Paşa'nın başını istediler. Men'ine sa'y olundukça kâr-gîr olmayup kabîl-i asre dek bir ferdi divândan taşra salıvermeyüp ayak basdılar. Âhir ül-emr inâyet-i Hakk zuhûr edüp, divânda ve matbah-ı âmirede olan hüddâm ve sâ'irler taşra cem' olan seyircileri, kapucular sürüp kovarken bre urun sadâsı işidilüp her biri birer odun ve bağçe parmaklıkları ve sâ'ir alât ile sipah zümresine koyulduklarında yüzleri dönüp tâ'ife ardlarından irişdiler...» diye kayıd- lı olan kısmın, müteferrika tab'ında, aşağıdaki tarzda yazılı olduğunu görmekteyiz.

«...Gulu-yi sipâh der divân, vezîr-i cedîd Siyâvuş Paşa umûr-ı sadârete meşgûl olup rebî'ülâhır'ın yirmi üçüncü günü yevm-i selâsede kula ulûfe çıkup yeniçeriye temâmen mevâcibleri verilüp akçe yetişmeyüp İç-hazîneden imdâd olunmamağla sipâh ulûfesi tadrîcen tekmil olunmak üzere teklîf olundukda hayır noksan üzere ulûfe almazuz deyu feryâd edüp divân-ı humâyuna gulûv etdiler.Ol asırda rüşd ve tedbîr sâhibi nâdire-i akrân makbûl-i sultan baş defterdar Emîr Paşa'nın ba-

¹³ Mustafa Naîmâ, *Tarih*, İst. 1147, s. 36.

şını isteyüp ağalarını taşladılar. Huzûr-ı hümâyûna arz olunup İç-hazineden bi-tevakkuf yüz yük akçe verilmişiken yine almayup yüze çıktılar. Yine binâ-i inadlarına musırr oldular. Çavuş-başı ve kupucular kethüdası üç dört def'a varup murâdınız nedir. Ulûfenizi alınız defterdarın başını neylersiz dedikçe taş yağdırdılar. Ba'dehû kazaskerler çıkup ulûfeniz verildi defterdar âl-i resûldür. Hilâf-ı şer' nice katl idersiz dediler, dinlenmedi. Sonra nasîhatı mutazammın hatt-ı hümâyûn çıkup kazaskerler gerü varup okudular, ısga olunmadı. Ba'dehû vüzerâ kalkup karşularına vardıkda yine taşladılar. Bilâhare Süleymaniye vâ'izi Emîr Mehmed efendi ve Küçük-Ayasofya vâ'izi İbrahim efendi sofileriyle da'vet olunup vüzerâ önünde iskemle üzerine oturup vâkî-i hâl ma'lûm olduktan sonra bunlar dahi varup iki def'a nush ve pend etdiler..... Ba'dehû yirmi kadar sâdât gelüp âl-i resûlü bî-günah katl ne demekdir deyû feryâd etdiklerinde taş yağdrup bir iki seyyîdi mecrûh ettiler. Bilâhare defterdar mücevvezesini çıkarup ve başına yeşil sarık sarup kazâyâ rizâ deyû önlerine varmağa karar verüp çavuşân ve ehl-i dîvân feryâd ve figan edüp döndürdüler.Sevk-ı takdîr ile bre urun sadâsı vâsıl-ı sem'-i sagîr ve kebîr olup taraf-ı Şehriyârî'den işâret ve def'-i gubâr-ı fitneye icâzet sudûr etdi. Kıyâs olunmağla dîvân eshâbı ve matbah-ı âmire hüddâmı ellerine birer odun alup kimi matbah ve kimi bağçe parmaklıkların kapup sipâh üzerine koyulduklarında...»¹⁴.

Bu farklar mezkûr tertibler arasındaki ba'zı ma'lûmat fazlalığı ve ifâde ayrılığını açık olarak gösteriyor. Bundan başka şu: «Zuhûr-ı fiten der-serhadd-i Bosna ve Macar ve hareket-i küffâr; zikr-i harb ve inhi-zâm-ı küffâr; havâdis-i meşrikıyye; vefeyât: el mevlâ Mustafa ibn Muhammed, el mevlâ Muhammed ül-Vâni, el mevlâ Ali ibn Abdî, el mevlâ Abdülkaadir ibn Emîr Giysu-dârî, el mevlâ Sûdi, el mevlâ Abdürrahîm, eş-şeyh Muhammed-ül Buhâri»¹⁵ serlevhalı bahislerin matbu' nüshalarda bulunarak, birinci ve ikinci guruba dâhil mevzu'-bahs üç yazmada olmayışı, yine nüshalar arasındaki tertîb ve ma'lûmat fazlalığı farkını, ve bilâhare ba'zı kısımların ilâve edilmiş olduğunu bâriz bir surette meydana koymaktadır. Maamafih şunu da kaydetmek isterim ki bu husus ancak bir kaç varaka inhisar etmekte ve «Sebeb-i nakz-ı hede-

¹⁴ Mustafa Naimâ, *Tarih*, İst. 1147, s. 41/43.

¹⁵ Mustafa Naimâ, *Tarih*, İst. 1147, s. 38/41.

ne-i İslâmiyân ve Nemçe»¹⁶ bahsinden sonra belen kısımlar arasında, birinci ve ikinci guruba dâhil nüshalarla, üçüncü guruba dâhil nüshalar meyanında, ancak ifâde ve kelime bakımından cüz'i ba'zı farkların bulunduğu görülmektedir. Meselâ Revan kitaplığı nüshasının, 149/B varakında; «Sene tis'a ve aşere ve elf. Serdârî-i Murad Paşa be-sefer-i Tebrîz; Çün serdâr-ı âlî-mıkdâr cânib-i şarka azîmet niyyeti ile i'dâd-ı esbâb-ı sefer eyleyüp tedârük ve mühimmât gördü. Gürcü Mehmed Paşa yine kaymakam kaldı. Murad Paşa mâh-ı saferin beşinci günü asâkir-i nusret me'âsir ile Üsküdar'a ubûr edüp diyâr-ı Acem'e alâ cenâh il-isti'câl güzâr bâbında emri âlî-kadr müte'âkib olıcak rebî'ülevvel guresinde kalkup tayy-ı merâhil ederek serhadde vâsıl olunca me'mûr olan beylerbeyiler gelüp bî-hadd asker cem'oldu...» diye kayıtlı olan kısım, müteferrika tab'ın (I, s. 281)da aşağıdaki şekildedir.

«Vakaayî-i sene tis'a ve aşere ve elf. Serdârî-i Murad Paşa be-sefer-i Tebrîz: Çün serdâr-ı âlî-mıkdâr cânib-i şarka azîmet niyyeti ile i'dâd-ı esbâb-ı sefer ve tedârük-i mühimmât gördü. Gürcü Mehmed Paşa yine kaymakam kaldı. Murad Paşa mâh-ı saferin beşinci günü asâkir-i nusret me'âsir ile Üsküdar'a ubûr edüp diyâr-ı Acem'e alâ cenâh il-isti'câl güzâr olunmak bâbında fermân olıcak gurre-i rebî'ülevvelde Üsküdar'dan kalkup tayy-i merâhil ederek serhadd-i Acem'e vâsıl olunca me'mûr olan beylerbeyiler gelüp bî-hadd asker cem'oldu...». Bundan ma'da yine Revan kitaplığı nüshasında olan diğer bir parçayı aynı bakımdan mukayese edelim.

«Sene sitte ve ısrîn ve elf. Ziyâfet-i Sultan Ahmed hân der-câmi'-i cedid: At-meydanı'nda yedi seneden berü binâsına sarf-ı maddûr olunan câmi'-i şerifin kubbesi tamâm olup kilidlenecek vakit gelmekle sene-i mezbûre cumâdelâhiresinin dördüncü günü câmi'-i mezbûr sâhasında otaklar kurulup taht-ı şâhî vaz'olundu. Cümle ulemâ ve erkân-ı devlet ve uzemâ ve ayân-ı saltanat da'vet ve âlî ziyâfet tertîb oludndukdan sonra her biri Sarây-ı âmireye varup hil'atlenüp Pâdişâh-ı âlî-câhın önüne düşüp otâg-ı humayûna getürdiler. Evvelâ sadrîâzam Halil Paşa sâ'ir vüzerâ ile girüp tehniyet-i itmâm-ı binâ eylediler. Ba'dehu şeyhülislâm ve sâ'ir ulemâ ve meşâyih-i kiram ve sâdât girüp takbîl-i dâmen-i pâdişâhî ile şâd-kâm oldular...» şeklinde yazılı bulunan kısım

¹⁶ Bu bahis *Naîmâ Tarihi*'nin, Topkapı-sarayı Revan kitaplığındaki nüshasının 26/B varakında; Müteferrika tab'ının da 43. sahifesindedir.

(vrk. 169/B No. 1169), müteferrika tab'ın(I, s. 315)da aşağıdaki tarzda mukayyedir.

«Vakaayi'-i sene sitte ve işrîn ve elf. Ziyâfet-i Sultan Ahmed hân der-câmi'-i cedîd: At-meydanı'nda yedi seneden berü binâsına sarf-ı maktûr olunan câmi'-i şerîfin kubbesi tamâm olup kilidlenecek vakit gelmekle sene-i mezbûre cumâdelahiresinin dördüncü günü câmi'-i mezbûr sâhasında otaklar kurulup taht-ı pâdişâhî vaz'olundu. Cümle vüzerâ ve ulemâ ve erkân-ı devlet da'vet ve âli ziyâfet tertîb olunduktan sonra her biri Sarây-ı âmireye varup hil'atlenüp Pâdişâh önüne düşüp otâg-ı hümâyûna getürdiler. Evvelâ sadriâzam vüzerâ ile girüp tehniyet ba'dehu şeyhülislâm ve sâ'ir ulemâ ve meşâyih girüp takbîl-i dâmen-i pâdişâhî etdiler...».

İşte bu parçalar mukayese edilirse, mevzu'bahs husus vazîh olarak tebârüz eder zannederim.

Nainâ Tarihi'nin ikinci gurubunu teşkil eden nüshaların husûsiyeti: Bu guruba dâhil nüshalardan birincisi Topkapı-sarayı Hazine kitaplığının 1332 numarasında mukayyettir. Tâlik ile her sahifesi 31 satır üzerine yazılmış olan bu nüshanın, son varakına kadar bütün sahife kenarları yıldız çerçvelidir. Mezkûr nüshanın istinsah tarihi olmadığı gibi müstensihî hakkında da hiç bir kayda tesadüf edemedik.

Mevzu'ıbahs yazma nüshayı tetkîyk için, birinci gurubu teşkil eden 1169 numaralı Revan nüshası gibi, bir mukaddeme ve bir metin olmak üzere ikiye ayırmak lâzımdır. Bunlardan mukaddeme kısmı, yukarıda izâh ettiğimiz veçhile, birinci guruba dâhil nüshanın mukaddemesindeki malûmatı — beş satırlık bir parça müstesna — aynen ihtiva etmektedir. Yalnız, yine evvelce söylediğimiz üzere, mezkûr Revan nüshasına nazaran bunda, (tezyîl, fasl-ı sâni ve sâire) gibi serlevhalar altında dört varaklık fazla bir kısım daha vardır ki, bu fazlalık aynı zamanda hem bu guruba dâhil ikinci nüshayı teşkil eden Bayezid umumî kitaplığı nüshasında ve hem de üçüncü guruba dâhil diğer yazma ve matbu'larda aynen mevcuttur. Bu bakımdan ikinci guruba dâhil iki nüsha, üçüncü guruptaki nüshalarla daha ziyade bir iştirâk arzeder gibi görünüyorsa da, birinci guruba âit Revan nüshasından bahsederken, yukarıda zikrettiğimiz ba'zı parçaların, üçüncü guruptaki nüshaların mukaddemesine nazaran fazla olarak, ikinci gurubun iki nüshasında da bulunması, bizde, bunların ayrı bir tertibe tâbi tutulması lâzım geldiği fikrini hâsıl eylemiştir. Çünkü gerek Hazine kitaplığındaki, ve gerek Bayezid umumi kitaplığındaki iki nüshanın mukad-

demesi, bizim görebildiğimiz, *Naîmâ Tarihleri* mukaddemeleri arasında, en uzun olanını teşkil etmektedir; yâni bu iki nüshanın mukaddemesi, hem birinci gurubun ve hem de üçüncü gurubun hâvi bulunduğu nüshaların mukaddemelerindeki malûmatın hepsini ihtiva etmektedir. Fakat bu arada şunu da kaydedelim ki; ikinci guruptaki nüshaların mukaddemeleri, bir ve üçüncü guruptakilerin mezcedilmesi neticesinde meydana gelmiş değildir. Kanaatımızca, bu nüshalar yanyana getirilerek tetkîyk edilecek olursa, evvelâ birinci guruptaki tek nüshanın mukaddemesinin yazıldığı ve bilâhare bunun orta kısmına ba'zı bahisler (bu bahislerin isimleri yukarıda kaydedilmişti.) ilâve edilmek suretiyle, ikinci guruptaki nüshaların mukaddemesinin vücuda geldiği, daha sonra da, yine bu mukaddemenin sonundan bir kısmın kaldırılmasıyla (çıkarılan bu kısımlar hakkında da yukarıda izahat verilmiştir.) bugünkü matbu' ve onlara uygunluk gösteren yazmalarda gördüğümüz mukaddemenin meydana geldiği söylenebilir; ve nihayet denilebilir ki, *Naîmâ Tarihî*'ni üç guruba ayırarak tetkîyk etmek zarûretini hâsıl eden sebeplerden birisi, mukaddemeye âit olan bu şekil ve ma'lûmat fazlalığından mütevellittir.

İkinci gurubun, ikinci nüshasını teşkil eden ve Bayezid umumî kitaplığının 4917 numarasında kayıtlı olup, itinâsız bir surette istinsah edilmiş olan nüshanın mukaddemesi de, bu guruba dâhil diğer nüsha gibi aynı evsafı hâiz olduğundan, burada tekrar tafsilât vermeyi zâid gördük.

Yukarıda mevzu'bahs ettiğimiz iki nüshanın esas metin kısmına gelince; bunları da birinci gurubu teşkil eden Revan nüshası gibi iki kısımda mütalâa etmek doğru olur. Zira, gerek Hazine kitaplığındaki nüshaya ve gerek Bayezid umumî kitaplığındaki nüsha, yukarıda izâh ettiğimiz üzere hem tertib bakımından ve hem de hâvi oldukları ma'lûmat bakımından, aynen Revan nüshasına mutâbık bulunmaktadırlar. Ancak ba'zı kelime ve ifâde farkları nazar-ı dikkatî celbetmekte ise de, bunların gayet ehemmiyetsiz ve belki de müstensihlerin dikkatsizliğinden mütevellid olduğu söylenebilir. Bunun için birinci gurup ile ikinci gurupta bulunan iki nüsha arasında fark olmadığından, mezkûr üç nüshanın metin kısmı aynı evsafı hâiz ve bu sebepten dolayı da, birinci guruptaki Revan nüshasının, üçüncü guruptaki yazma ve matbu' *Naîmâ Tarihleri*yle göstermiş olduğu farklar, aynen bu iki nüsha için de câridir diyebiliriz. Bu bakımdan ikinci gurubu teşkil eden iki nüshanın metin kısmı hakkında daha fazla izahat vermeğe lüzum yoktur zannedirim.

Üçüncü gurubu teşkil eden nüshaların husûsiyeti. Bu gurubu teşkil eden sâir bil'ümum yazma nüshalarla matbu' *Naîmâ Tarihleri*'nin tertip şekilleri birbirinin aynidir; yâni kısaca söylemek lâzım gelirse, eserin baş tarafında Naîmâ'ya âit bir mukaddeme olup, bunu müteakıyp 1000 senesi vuku'âtiyle esas mevzu'a girilmektedir. Bu guruba dâhil nüshaların mukaddemelerinde olan bahisler, diğer iki guruba nazaran fazla ve eksik bulunan kısımlar hakkında, Revan nüshasını tafsil ederken, yapmış olduğumuz mukayese dolayısıyla lâzım gelen izâhatı verdiğimizden, mezkûr hususlarda tekrar tafsili burada faydasız gördük. Yalnız tebârüz ettirilmesi icâbeden bir nokta daha vardır. Biz, bundan evvelki guruplara dâhil nüshaların, mukaddemelerine âit ta'rifleri yaparken, birbirlerine nazaran fazla ve eksik kısımları tesbit etmeye çalışmış ve mukayesemizi bu cebhede ele almıştık. Halbuki birinci ve ikinci guruptaki üç nüsha ile, üçüncü guruptaki sâir nüshaların mukaddemelerinde aynı hususa dâir olan bahislerin ifâde tarzına da dikkat edilecek olursa, yine, burada bu bakımdan bir farkın bulunduğu görülür. Meselâ birinci ve ikinci guruptaki üç nüshanın mukaddemesinde ve eserin yazılmasına dâir olan bahiste mevcut, zirdeki satırları gözden geçirelim.

«...Târîhe mute'allik bir mecmû'â-i garîbe ve müverrih hattıyla bir müsvedde-i acîbe huzûr-ı âlîlerine ihdâ olunmuş ki ulemâdan biri târîh-i cedid tertîbine mübâşeret edüp Sultan Ahmet hân-ı mağfûr vaktından Köprülü Mehmed Paşa merhûm müddetine gelince memâlik-i mahrûsa ve Devlet-i aliyye'nin vâkaayi' ve havâdisini mufassal yazup kendü zamânından akdem olan ahavâl-i âlemi Hâce merhûm ve Hasan Bey-zâde Târîhi'nden ahz ve zam etmek...»¹⁷ tarzında, mevzu'bahs üç yazmada bulunan bu kısım, matbu' nüshalarda şöyledir.

«...İhdâ olunmuş ki ricâl-i asr-ı Ahmed hânî'den Şârih ül-Menâr Mehmed efendi nâm mollanın mahdûmu yine ulemâdan Ahmed efendi nâm kimesne uslûb-ı âcib üzre bir Târîh tertîbine mübâşeret edüp Sultan Ahmed hân merhûm asrından devr-i Sultan Muhammed'i de Köprülü Mehmed Paşa vaktına gelince memâlik-i mahrûsa ve Devlet-i aliyye'nin vakaayi' ve havâdisini mufassalan yazup vakaayi'-i sâbıkayı Hasan Bey-zâde Târîhi'nden ahz ve zam etmek...»¹⁸. Bundan başka yine mezkûr yazmalarda:

17 Mustafa Naîmâ, *Tarih*, 2/B, Topkapı-sarayı, Revan kitaplığı No. 1169.

18 Mustafa Naîmâ, *ayn. esr.*, İst. 1147, s. 6.

«... صلح حدیبیه وتوعندن اوچنجی سنهده نهال مصلحت پر حکمت بار آور اولوب بر وفق مراد فتح مکه مکرمه میسر اولدی. انتهى نتیجه کلام حدیبیه صلحده اول دانای اسرار کائنات علیه افضل التحیات حضرتلینک سیاق محرر اوزره خواهش اعدایه رضا کوستمه لری...»¹⁹

«... حدیبیه نک اوچنجی سنهسنده فتح مکه ایله مبشر اولوب نهال مصلحت پر حکمت بر وفق مراد آور اولدی. بو واقعه عبرت اترك تفصیلی کتب سیرده محرردر. عقلای روشن رایه حتی دکلدرکه صلح حدیبیهده اول دانای اسرار کائنات علیه اشرف التحیات سیاق مذکور اوزره خواهش اعدایه رضا کوستمه لری... مقتضای عجزواضرار دکل ایدی...»²⁰

diye yazılması da, bu hususu te'yid etmektedir. Bunlardan ma'da, yine mukaddemenin bir çok yerlerinde, bu tarzda ifâde farklarına tesadüf olunmaktadır.

Üçüncü guruba dâhil bilûmum nüshalarda metne âit başlıca fark ise; evvelce de mevzu'bahs ettiğimiz vechile, diğer üç nüshaya nazaran bunlarda 18 senelik vuku'atın olmayışı keyfiyettir. Mezkûr nüshalarda, mukaddemeyi müte'akıyp, hicrî bin senesine tekabül eden, İbrânî ve Tufan yılları takvimine dâir olan ma'lûmat gelmekte ve daha sonra da birinci ve ikinci guruba dâhil diğer üç yazma nüshada olduğu üzere, hicrî bin senesinin ilk vuku'atı olarak kaydedilmiş bulunan, «... Sebeb-i azl-i sadriâzam Ferhad Paşa...» hâdisesiyle asıl mevzu'a girilmektedir. Lâkin birinci guruba dâhil Revan kitaplığı nüshasını tafsil ederken kaydetmiş olduğumuz gibi bu kısımda da bâzı ifâde farkları ve malûmat fazlalıkları mevcuttur ki, bunların hem mukayesesi ve hem fazla olan kısımları yukarıda zikredilmiş olduğundan burada tekrar etmekten sarf-ı nazar eyledik.

Velhâsıl «Ravzât al-Huseyn fî Hulâşat Ahbâr al-Hâfikîn»nin mukaddeme ve esas metin kısmında gördüğümüz mezkûr farklara müsteniden diyebiliriz ki, Mustafa Naîmâ, Tarihini, evvelâ başka bir tertip ve belki Revan kitaplığıyla (No. 1169) Hazine kitaplığı (No. 1332) ve Bayezid umûmî kitaplığı (No. 4917)nda gördüğümüz nüshalardaki tertib üzre yazmış, lâkin bilâhare bunun muhtasar gördüğü 18 senelik vuku'atı hâvi kısmını kaldırarak, 1000 senesinden başlamak üzre ve ilk olarak bir de takvim ilâve etmek suretiyle²¹ yeni bir tertibini yap-

¹⁹ Mustafa Naîmâ, *Tarih*, 9/B, Topkapı-sarayı Revan kitaplığı, No. 1169.

²⁰ Mustafa Naîmâ, *ayn. esr.*, İst. 1147, s. 13/14.

²¹ Bu takvimden maksad, eserin esâs metin kısmının başında;

«... سنه مزوره محرمناک غره سی که یوم السبتدر. هجرت نبویه نک اوج یوز الی درت بیک

mıştır; ve bu tertipde diğer yazma ve matbu'ların, yâni bugün gördüğümüz diğer bilumûm nüshaların esâsını teşkil etmiştir diyebiliriz. Yalnız burada, bu son tertibin, yâni üç nüsha müstesna, geri kalan diğer yazma ve matbu' nüshaların tertip şeklinin, 1134 senesinden evvel meydana getirilmiş olduğunun muhakkak bulunduğunu da kaydetmek lâzımdır. Çünkü Üniversite kütüphanasının Yıldız husûsî kısmında, bu son tertip üzere yazılmış olduğunu gördüğümüz (6039/6040) numaralı nüshanın 1134 de (kâtip Mehmed tarafından) istinsah edilmiş olması, bunun açık bir delili olduğu gibi²²; Naîmâ'nın 1128 tarihinde vefat etmiş bulunması da, mevzu'bahs tertibin, Naîmâ'nın ölümü tarihinden evvel meydana getirilmiş olması muhtemel bulunduğunu da bize göstermektedir. Lâkin bu tahavvülün yâni *Naîmâ Tarihî*'nin almış olduğu en son şeklin kaç tarihinde icra edildiği ve hangi sebepten dolayı vuku'bulduğu, baş kısımdaki hicrî 982 senesi hâdisatından 1000 senesine kadar olan vuku'atın neden dolayı kaldırıldığı, evvelâ 982 den başlamasının ve bilâhare 1000 senesini tercih edişinin esbâbı hakkında bugün için sarîh bir kaydı ihtiva eden nüshaya tesadüf olunamadığından²³, Naîmâ'nın asıl eserini ne şekilde yazarak Saraya takdim ettiğini de vâzih olarak bilemiyoruz. Maamafih vak'a-nüvis Râşid Efendi'nin *Tarih*'inde: «Vurûd-ı atîyye ve vazîfe be-Naîmâ efendi. Vakaayi'-i Devlet-i aliyye tahrîrine me'mûr olan Naîmâ efendi tertîb ettiği târihden bir kaç eczây-ı mahsûsu kendü adamlarından birisi ile taraf-ı Devlete irsâl ettikde şevkine medâr olmak için sadrîâzam Hüseyin Paşa hazretleri tarafından bir kise akçe ile İstanbul gümrüğü mukaata'sı mâlinden pare üçer akçeye olmak üzere yevmî yüz yirmi akçe vazîfe inâyet ve ihsân ve fi mâba'd dahî hîdmet-i me'mûresine hasr-ı evkaat etmek üzere ferman

درت یوز طقسان طغوزنجی کونی اولوب بو سال مبارک فال قران اقدم سباعینک یوزسکمان
درت بیک التیوز طقسان اوچنجی بیلی وتاریخ خلیفه عبرائینک بش بیک اوچیوز اللنجی بیلی که
«ملك المؤید حسابلهیدی بیک اکیوز اون آلتنجی سنه در...»
ma'lûmattır.

²² Bu nüshadan ma'da, Bayezid umumî kütüphanasının 4910, Üniversite kütüphanası Yıldız kısmının 6015, 5984, 2360 numaralarında kayıtlı bulunan ve aynı sırayı ta'kiyy etmek üzere, 1135, 1136, 1139/40 senelerinde istinsah edilmiş olan nüshalar, istinsah tarihi itibâriyle bizim görebildiğimiz en eski nüshalardır. İstinsah tarihi olmayanlar arasında, bunlardan daha eski olanlarının bulunacağı da hatıra gelebilir.

²³ Yalnız burada, Mustafa Naîmâ efendinin, eserinin, ilk tertibi mukaddemesiyle (Topkapı-sarayı Revan kütüphanası, No. 1169), bazı nüshaları hâtimesinde (me-

olunub meblağ-ı mezbûru ve vazife-i merkuumenin berât-ı şerîfi yine âdemisi yedile mâh-ı mezbûrun(safer1114)on yedinci günü vekaayi'-nûvis-i merkuum tarafına vâsıl ve hıdmet-i mezbûre itmâmına şevk-i cedîd hâsıl oldu»²⁴ denildiğine nazaran, bu eserin kısım-kısım takdim edilmiş olması lâzım geliyorsa da Topkapı-sarayı Revan kitaplığının 1169 numarasında mukayyed bulunan ve katalogta, müellifin hatt-ı destiyedir diye kayıtlı olan bu nüshanın, muhtelif cüzü'lere ayrılmış olmayıp, bir cild hâlinde 1065 senesinin sonuna kadar olan vuku'atı ihtiva etmesi, müellifin kendi el yazısıyla olup olmadığı hakkında bizi şüpheye düşürmüştür. Kanaatımızca bu nüshanın sonundaki hâtıme ve arzuhâl başlıklı parçaya

selâ Bayezid umumî kitaplığı 4910 numaralı nüsha) verilen izâhat nazar-ı dikkati câliptir. Çünkü mezkûr Revan yazmasının mukaddemesinde mevcut olan:

«...Târîhe müte'allik bir mecmû'a-i garîbe ve müverrih hattıyla bir müsvedde-i acîbe huzur-ı âlîlerine ihdâ olunmuş ki ulemâdan biri (matbû' nüshalarda bu şahsın birinci Ahmed devri ricâlinden «Şârih al-Menâr-zâde Ahmed efendi» olduğu yazılıdır), târih-i cedîd tertîbine mübâşeret edüp Sultân Ahmed hân-ı magfûr vaktından Köprülü Mehmed Paşa merhûm müddetine gelince memâlik-i mahrûsa ve Devlet-i aliyye'nin vekaayi' ve havâdisini mufassal yazup kendü zamânından akdem olan ahvâl-i âlemi Hâce merhûm ve *Hasan Bey-zâde Tarihi'*nden ahz ve zamm etmek üzere elâ tarik ül-intihâb tahrîr edüp...»(vrk. 2/B) ifâdesi, *Naîmâ*'ya esâs olan *Şârih al-Menâr-zâde Tarihi'*nin, mufassalan, 1010 senelerinden sonraki vuku'atı ihtiva ettiğini, Ahmed Efendi'nin, daha evvelki hâdiseleri *Hasan Bey-zâde* ile *Hoca Tarihi'*nden aldığı bârız olarak gösterdiği gibi, meselâ 4910 numaralı nüshanın hâtimesinde görmüş olduğumuz aşağıda mukayyed satırlardaki;

«...Merhûm müverrih *Şârih al-Menâr-zâde Tarihi'*ni müsveddeden tebyize me'mûr olup bin târihinden bu seneye gelince tebyîz ve bu siyâk üzere fakıyrâne, böylece tertib edüp *Hasan Bey-zâde* ve *Fezleke* ve *Peçevî* ve gayr târihlerden zafer bulduğum fevâiid dahi zamm ve ilhak olunup sa'y-i âcizâne ile bu kadarca sûret verildi...» ifâdesi de, *Naîmâ*'nın, *Şârih al-Menâr-zâde*'nin *Tarihi'*ni bin senesinden itibaren, müsveddeden beyaza çekmiş olduğunu bize göstermektedir.

İşte bu iki kayda müsteniden diyebiliriz ki, pek muhtemel olarak, Mustafa *Naîmâ* efendi, evvelâ, *Şârih al-Menâr-zâde* Ahmed efendi'nin kendi zamanından evvelki vuku'at hakkında, *Hoca Tarihi'*nden (*Hoca Sa'dettin efendi*'nin, *Tacüttevârih* adlı eserinin oğulları tarafından tezyîl edilmiş olduğu hakkındaki kayıtları burada tahattür etmelidir) ve *Hasan Bey-zâde*'den alarak vermiş olduğu ma'lûmatı da nazar-ı i'tibâra almış ve eserine, *Fezullah Efendi risâlesi*'nin başındaki kısımda mukayyed olduğu veçhile, 982 senesinden başlamış; fakat bilâhare bu kısımlardan sarf-ı nazar ederek, asıl, eserini tebyize me'mûr olduğu Ahmed efendi'nin, kendi devrine âit olmak üzere vermiş olduğu mufassal ma'lûmatın, başlangıç tarihini hiçri 1000 senesi olarak esas tutmuş ve (*Ravzat al-Huseyn fi Hulâsat Ahbâr al Hafikîn*)-nini mezkûr tarihten itibaren başlatmıştır.

²⁴ Râşid, *Târîh*, İst. 1282, c. II, s. 533.

istinâden kütüphanê kataloguna bu kayıt konulmuş ise de, aynı kısmın diğêr bir nüshada²⁵ dahi bulunması, mezkûr nüshaların müellif hattıyla olmayıp, belki böyle müellif hattıyla yazılmış bir nüshadan istinsah edilmiş olmalarının muhtemel bulunduğunu bize göstermektedir.

Mes'elenin aydınlanmasına yarayan bu oldukça mühim vesikayı, baş tarafındaki bir kaç satır ile birlikte aynen naklediyoruz.

«... سنه ست وشتين والف :

ببيض و ترتيبه مأمور اولدغمز تاريخه که مرحوم شارح المنار زاده احمد افنديک مسوده سيدر. بو سالده تمام اولمشدر. حتى آلتش بش سنه سندن ناقص قالان وقايع سائر موضعدن نقل وضم اولمشدر. وفذلكه ده وعزيز و وجيهي تاريخلرنده مندرج اولوب بو مسوده ده بولتيان مواد دخي بتفاصيلها محلرينه ضم و ترتيب قلندقدن صكره سائر مجموعهلردن دخي نجه حكايات غريبه الحاق اولمشدر»
خاتمه وعرضحال :

ولى النعم عالم. آصف معلا همم. صاحب الخيرات. عميم الحسنات. دستور ذوهمت. كثير المرحمت صاحب دولت افندمز حضر تلرينك. نظر حقايق بينلرنده. سعى عاجزانه ايله بذل مقدور قلنان بو مجموعه پر قصور. لطفاً وكرماً حسن قبوله قرين بيورلمق مسئولدر. ابقاى ذكرجيل. و تخليد مآثر جليله منمظف اولان همت والا نهمنلرى بوتاريخك تكميلنى والى وقتنا هذا صدور ايدن وقايع وحوادثك ضم و تحريريله تميم وتذييلنى اراده بيوررلرسه، عون عنایت كرىمانه لرى برکاتيله بو عبد قليل البضاعه حسب الاستطاعه اداى خدمته بذل قدرت ايدوب بو نسخهك منتهاسى بيك آلتش آلتى تاريخندن حالا بيك يوز اون دورت سنه سنه كنجه حدوث ايدن وقايع دولت واحوال مملكتى دسترس بولنان وقايع نامه متفرقه دن و ثقافتن مسموع وراى المين مشاهده اولنان امور دن فى الجمله جمع و ترتيب و تحرير و تظهير اولنجه امكان واردر. عزيز افندىك ذيلكه ابشير پاشادن كوپرلى محمد پاشايه كنجه يدك و وجيهى كوپرلى زاده احمد ياشا او ايلنه دكين واسكوبى عيسى زادهك تاريخى ابشير پاشادن بيچ وقه سنه كنجه يدك ضبط ايتمشلردر. و كوپرلى زاده فاضل احمد ياشانك ابتداء وزارتندن وفاتنه وارنجه يدك ارباب مازفدن بر خزينه كاتى مفصلاً يازمشدر. و مورد احوالى باشقه و سر به زر ظهورندن كوپرلى زاده شهيد سعيد مصطفى پاشا وقتنه كنجه يدك باشقه جمع و تحرير اولنش متعدد دفاتر حالا بين الحاق موجوددر. لکن بونلرك جمله سى بر يرد جمع وتلفيق و تصحيح و تنقيح ايله ترتيب سنين اوزره بر يرد تحرير و تنقيح اولنمايوب، ابشيردن بو آنه كنجه بر مرتب و مدون تاريخ يازيلمايدى معلوم دولتدر. اصحاب وقوف و ثقافتن استماع اولنان نوادر حكايات اول دفاتر متعدده و رسائل متفرقه ضم والحاق قلوب بوتاريخه كنجه يدك بون سباق اوزره على الترتيب

جمع و تحریر اولنورسه بر مجموعه غریب اولوردی. نام کرامبلیله مطرز اولان بو تحفه جلیله ناقص قالایوب بوجهله تیمه همت بیوریلورسه تحلید ذکر جلیله باعث بر اترجیل اولوب بو عبد بیکنس و ناکامی بو خدمته استخدام ایله نائل مرام و ضمناً نظر احسان و مرحمتلرینه مظهر اینمکله شاد کام بیورملری باینده امر و فرمان من له الجود والاحسانکدر.»

Şimdiye kadar verdiğimiz bu uzun izâhâttan sonra hulâsa olarak şu ciheti bir kere daha tebârüz ettirmek faydalı olacaktır. Bu gün İstanbul kütüphanelerinde görebildiğimiz yazma ve matbu' *Naîmâ Tarihi* nüshaları gerek mukaddemeleri gerek esâs metinleri aralarındaki mühim farklar bakımından üç guruba ayrılıyor. Bu itibarla *Naîmâ Tarihi*'nden tam mânasıyla istifâde edebilmek için her şeyden evvel bu nüshalar arasında ciddî bir mukayese yapmak ve kat'î metni tes'is eyicâb etmektedir.